

SİBİRYA'DA TÜRK KÜLTÜRÜNE DAİR İZLER

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ*

Öz

Bugün dünya coğrafyasının önemli bir bölümünün adı Sibiryaya diye anılmaktadır. Sibir adının nereden geldiği ve manası konusundaki iddiaların hepsi bir yana, kelime herhalde Türkçe ile alakalıdır. Bugün Sibiryaya'nın kesin sınırlarını çizmek mümkün değildir. Ancak kabaca tarif edecek olursak Sibiryaya; 50. kuzey enleminin yukarıları ile Ural Dağları'nın doğusu olarak gösterilebilir. Aşağı-yukarı 13 milyon km² yüzölçümüne sahiptir. Söz konusu coğrafyaya dikkatlice bakılırsa, buralarda yaşayan kavimlerin ekseriyetini Türkler meydana getirir. Sibiryaya ve Doğu Avrupa'nın her köşesine adeta Türk mührü vurulmuştur. Kazılmak ve soyulmakla bitirilemeyen Türk kurganları ve bunlardan çıkan arkeolojik malzemeler buna delildir.

Anahtar kelimeler: Sibiryaya, Türkler, Türk Kültürü.

The Marks About Turkic Culture in Siberian

Abstract

Today, a vast area of the world is named as Siberian. Aside all claims about where Sibir word stems from and what it means, it is probably related to Turkish language. Today, it is not possible to draw an exact map of Siberian. However, to sketch, Siberian can be pointed on upside of the 50th north latitude and east side of Ural Mountains. It has approximately 13-million km² surface area. As the area being talked about is scrutinized, it is clear that most of the peoples dwelling in the region are Turkish. It is obvious that we can pursue Turkish traces on the every corner of Siberian and East Europe. Turkish cairns and archaeological goods, which are boundless despite excavations and tomb raiding, are proofs for it.

Keywords: Siberia, Turks, Turkic Culture.

İnsanların Sibiryaya topraklarında yaşamaya başlamaları binlerce yıl önceye gitmektedir. Pek tabidir ki ilk zamanlarda yerleşim bölgeleri nehir vadilerinde, burada da çoğunlukta Yenisey (Enese/Anaçay) ve İrtiş kıyılarında olmuştur. Bununla birlikte Sibiryaya topraklarında Taş Devri'nden itibaren insan izlerine

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

rastlanılmaktadır. Av ve ev işlerinde kullanılmak üzere bu yörede taş, kemik ve ağaçlardan yapılmış bıçak ve iğne gibi aletlere sıkça tesadüf ediliyor. Özellikle Kemçik Nehri'nin Yenisey'e döküldüğü yerde bulunan Kum-sug'da çıkarılan araçlar bu konuda çok değerli bilgiler vermektedir. Elde geçen malzemeler arasındaki mızrak uçları ve bazı tarım aletlerinin bütün Sibiryta bölgesinde bulunanlarla aynı olması, buralarda yaşayan kavimlerin ortak bir kültüre sahip olduklarına da işaret etmektedir.

Bilge Kagan Anıt Alanında Bulunan Metaller

Günümüzden yaklaşık on beş bin sene önce buzların erimesiyle birlikte Sibiryta coğrafyasının bugünkü konumunu aldığı söylenir. Bundan sonra çevre toplulukları için avcılık dönemi başlar. Ok ve yayın icadıyla da avcılığın geliştiğini görüyoruz. Bölgede çanak ve çömlek yapımının ardından Yeni Taş Devri'nin (Neolit - M.Ö. 4000-3000) başlaması söz konusudur. Bu çağa ait az da olsa bulgular mevcuttur. Turan Nehri kıyısında Yeni Taş Devri'nden kalma yerleşim birimleri, daha doğrusu barınaklar görülmüştür; ki daha evvelce de belirttiğimiz üzere bölgenin Afanesyevo (M.Ö. 3000-1700), Okunev (M.Ö. 2400-1750) ve Andronovo (M.Ö. 1700-1200) kültürlerinde bol miktarda hayvan kemikleri, demir ve altın, bunlardan yapılan ok uçları, iğne, bıçak ve süs eşyaları gibi alet-edevat ile çanak-çömlek kırıntıları da çıkmıştır.¹

Bronz Çağı'nın ortalarında Güney Sibiryta kavimleri hayvancılığa ilk adımlarını attılar. İnek, koyun ve at yetiştirmeye başladılar. Bölgede Bronz Dönemi'ne ait metalden yapılmış hançerler, ok uçları ve süs eşyaları bulunmuş; Sibiryta'nın çeşitli yerlerinde de maden eritme fırınları göze çarpmıştır. Dolayısıyla en önemli meslekleri demircilik ve madencilik olan eski Sibiryta Türkleri'nin, Karasuk Kültürü (M.Ö. 1300-700) gibi merkezlerde mükemmel kılıç, kargı ve temrenlerine hâlâ tesadüf edilebilmektedir. Buna bağlı olarak Türk kılıçlarının hayvan figürlü kabzalarının zaman zaman altın gibi madenlerle kaplandığını ve kıymetli taşlarla süslendiğini görürüz. Ayrıca kemer tokaları, kayış uçları, ok sadakları, zırhlar ve tolgaların çok kere işlemeli olduğunu,

¹ L.P. Potapov, "The Khakasy", *The People of Siberia*, Ed. M.G. Levin - L.P. Potapov, Chicago 1964, s. 342-343; Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 3. Baskı, Ankara 2014, s. 19-20, 186-190; Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015, s. 499-501.

Noyon Ula Kurgan Alanı

Berel Kurgan - Altaylar

altın ve gümüş ile bezendiğine; madeni tabak ve testilerin birer sanat eseri değerinde yapıldığına şahitiz. Bu arada arabalar ve kurganlardan çıkan çadır kalıntılarını, mezarlarda rastlanan yiyecek ve içecekleri, türlü dokumaları, hayvan heykelciklerini de unutmamak gerekir.

Bununla beraber M.Ö. I. binlerde, hayvancılığın Sibirya'nın bozkır bölgelerinde yaşayanların temel işi olduğunu biliyoruz. Bu da yarı-göçebe denilen Türklerin milli hayat tarzı konar-göçer yaşayışın ortaya çıkmasına yol açtı. Bu hayat anlayışı, mevsimlere göre göç etmeyi gerektirmekte idi. Yani yazın hayvanların otlatılması için otu ve suyu bol olan yerlere gidilirken, kışın daha sıcak ve güvenli bölgelerde oturuluyordu.

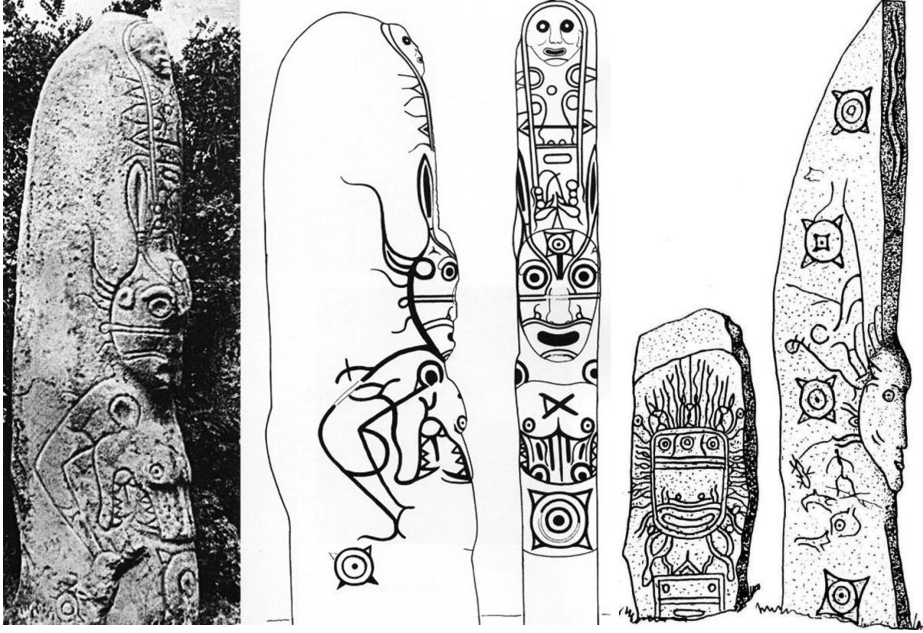
Tabiki bu çağlarda bozkır ve dağlarda yaşayanlar için avcılığın da günlük sıradan işler olduğunu söyleyebiliriz. Bunun da temelinde et, deri ve boynuzlar için geyikler gibi, ayı, kurt ve yaban domuzlarının avlanması yatmaktadır. Çünkü bu hayvanların dişleri ve boynuzlarından yapılan araç sapları ve kol-yelere buralarda açılan mezarlarda sık sık rastlanmaktadır. Belki bu dönemin

Hun Dönemi

bir başka göstergesi olan Tagar ve Taştık'taki (M.Ö. 700 - M.S. 400) mezarlarda; insanların gündelik süs eşyaları, bıçak ve orak gibi aletlerle gömüldüklerini ve Yenisey (Enesey/Anaçay) Vadisi'ndeki kaya resimlerinde çadır biçimli ağaç evlerini gözlemliyoruz.²

² E.A. Golomshtok - M.P. Griaznov, "The Pazirik Burial of Altai", *American Journal of Archaeology*, 37/1, Boston 1933, s. 30-45; Gyula Németh, "Türklüğün Eski Çağı", Çev. Şerif Baştav, *Ülkü*, 15/86, Ankara 1940, s. 301; E.D. Phillip, "New Light on the Ancient History of the Eurasian Steppe", *American Journal of Archaeology*, 61/3, Boston 1957, s. 271-279; M.G. Levin, *Ethnic Origins of the Peoples of Northeastern Asia*, Toronto 1963, s. 22; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*,

Okunev Kültürü

Ayrıca konar-göçer hayata geçilmesi amacıyla zamanla kış mevsimlerinde barınmak için sağlam ağaçlardan evler inşa edildi. Yaylalarda ise keçeden mamül çadırların olduğu, Yenisey (Enesey/Anaçay) bölgesinde bulunan yazıtlardaki ibarelerden de anlaşılmaktadır. Onlar pek tabiki pişirme usulüyle çanak-çömlek yapma işlerini de biliyorlardı. Sıvılar için boğazı dar, alt tarafı geniş, yemek pişirmek için de kazana benzeyen büyük kaplar icat edildi. Bu kullandıkları nesnelere kil ve madenin yanı sıra ağaç ile deriden de yapabiliyorlardı. Dolayısıyla Sibirya'nın en eski ahalisi durumundaki Türklerin, çok

güç ve zahmetli olan deri imaline milattan evvelki zamanlardan itibaren başladıklarını da söyleyebiliriz. Hayvan derilerini yağlarını temizledikten sonra ayran veya yoğurt ile işlenmeye hazırlıyorlar ve ağaçtan yaptıkları aletler ile onları kullanılır hale getiriyorlardı.

Kurganlarda bulunan iğneler de herhalde giyim-kuşamlarını dikmek içindi. Bu mezarlardan çıkan ipler kurutulmuş damarlardan ve koyun yününden eğriliyordu. Günlük hayatta kullanılan giysiler arasında deri ve keçeden mamül şapkalar, kadın kaftanları, deri ve yünden imâl dar pantolonlar da vardır. Ayaklarına yazın yumuşak deriden hazırlanan kısa, kışın da uzun

Bilge Kagan'ın Tacı

2. Baskı, İstanbul 1983, s. 48; N. Yamada, "The Original Turkish Homeland", *Journal of Turkish Studies*, Vol. 9, Harvard 1985, s. 243; Sergey Grigoryevič Klyashorniy - T.İ. Sultanov, *Türkün Üçbin Yılı*, Çev. A. Batur, İstanbul 2003, s. 14.

Hun Elbiseleri - Noyon Ula

Kam Elbisesi

çizmeler giymişlerdi. Türk'ün tipik elbisesinin ceket-pantolon ve çizmeden meydana geldiğini ise herkes bilir. Çünkü bir binek hayvanı olarak atı kullanılan ve savaşlarını genellikle at üstünde gerçekleştiren bu insanlar için en rahat giyiniş tarzı buydu. Ceketlerinde düğme kullanırlar, onları da Çinlilerin aksine sola açarlardı.³

Bütün Türklerin faydalandıkları en önemli hayvanın at olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. M.Ö. 3000'lere dayanan Afanasyevo kültüründe ortaya çıkarılan at ve koyun kemikleri⁴ bunu ispatlamaktadır. Bu çağlarda atları yönetmek için yapılan dizginlerin, çeşitli hayvan dişleriyle süslediği de görülür. Dizginlerin gemleri önceleri bronzdan, daha sonra da demirden imal edilmiştir.⁵ İnsan veya eşya taşınması için gerekli olan arabayı da ilk kullanan

³ G. Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürü", *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 1943, s. 308-309; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt: V, Ankara 1985, s. 115; Saadettin Yağmur Gömeç, "Kök Türk Yazıtları 2001 Çalışmaları", *Türksoy*, Sayı: 7, Ankara 2002, s. 30; Lev Nikolayeviç Gumilev, *Muhayyel İmparatorluğun İzinde*, Çev. A. Batur, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 51; Peter Benjamin Golden, *Khazar Studies, An historico-philological inquiry into the origins of the Khazars*, Budapest 1980, s. 117; Ulrich Beck - Gleen M. Wagner, "The Invention of Trousers and its Likely Affiliation with Horseback Riding and Mobility: A Case Study of Late 2nd Millennium BC Finds from Turfan in Eastern Central Asia", *Quaternary International*, Vol. 30, Newfoundland 2014, s. 1-10; *Ertniy Nuudelçdiyn Bunhant Bulşnu*, Zoihogçid A. Oçir - L. Erdenebold - S. Harcaubay - H. Jantegin, Ulaanbaatar 2013, s. 14-288.

⁴ Altaylar bölgesindeki Ulagan, Kurot ve Kuyum kurganları ile Baykal-Yenisey civarında, seksen mezardan ibaret Afanasyevo ve Bronz Çağı'na denk geldiği söylenen Andronovo kültür katmanları M.Ö. 4000-1200 yıllarına kadar götürülmektedir. Bununla beraber Afanasyevo'dan daha eski olduğu söylenen Ulagan ve diğer arkeolojik merkezlerde ele geçen buluntuların ortak özelliklerine baktığımızda; iskeletler beyaz Turanlı irka aittir. Bunun dışında söz konusu kurgan bölgelerinde çıkan malzemelerin arasında kartal pençeleri, taştan yapılmış ve bazan topraktan geniş ağızlı, kulpsuz, düz tabanlı, yuvarlak kap-kacak, bıçak sapları, keramik eserler, çakmak taşı, kemik ve madenden imal ok uçları, yiyecek artıkları, kolye gibi süs eşyaları ile at, deve, sığır ve koyun kemikleri bulunmaktadır. Bakınız, Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 1-27.

⁵ Saadettin Yağmur Gömeç, "Türk Kültüründe At", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Konya 2016, s. 819-834.

kavimlerden birisi Türkler idi ki, hem yazılı belgeler, hem sözlü destan parçaları, hem de arkeolojik buluntular bunu doğrular.

Sibirya bölgesi Türklerinin M.Ö. V. - III. yüzyıllarda kuvvetli bir akrabalık bağı ile birleştikleri ortaya çıkıyor. Soyların ailelere ayrıldığı, kazılar sonunda bulunan mezarlarda ise zaman zaman aynı yere gömülen birkaç kişiye rastlanılması, bunların herhalde tek bir aileye veya hastalık ya da bir kavgada ölenlere ait olduğunu göstermektedir. Bazen bu tür kabirler uzun ve düzgün zincirler gibi dizilmektedir. Bu mezarlarda çok kıymetli nesnelere de bulunuyordu. Buralarda değişik hayvan boynuzlarından yapılmış süslere, kartal veya geyik başı şeklinde işlenen kemer tokalarına ve süslü şapkalara rastlanılıyordu.⁶ Bu da bize Türklerin kuyumculuğu çok eskiden beri bildiklerini, kemik ve ağaç oymacılığını da becerdiklerini gösterir.

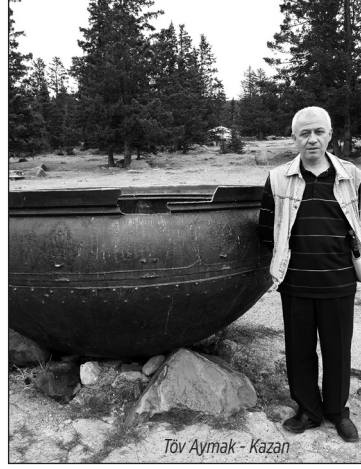
Mezarlar genelde ev şeklinde yapılıyordu. Bunların taban ve tavanı ağaçlardan örülmekte olup, derinlikleri ise 3.5 metreden öteye fazla geçmiyordu. Çünkü iklimin soğukluğu sebebiyle çok aşağılara inmek mümkün değil idi. Kabirlerin kapısı genelde doğuya ve güneye dönük olup, bunlar ekseriyetle taştan veya tahta kalaslardan yapılmaktaydı. Ölünün ayakları kapıya yönelik konularak, başı batı istikametine çevriliyordu. Mezarlardan çıkarılan iskeletlerin bazen uyuma vaziyetine göre yatırıldıkları, sol tarafına döndürüldükleri ve dizlerinin büküldüğü de görülmüştür. Ölen insanın yanına biraz yiyecek, erkek ise kullandığı savaş aletleri, kadın ise ayna, tarak, makas, iğne ve başka süs eşyaları bırakılıyordu. Fazla olmasa da bu kabirlerden hâlâ at eyerleri ve cesetleri de çıkmakla beraber, Türk-Hun kurganlarında bilhassa hayvancılığa ait malzemeler oldukça çoktur.⁷ Nihayet eski Türkler mezarın

⁶ *Istoriya Tuvi*, Tom I, Moskva 1964, s. 20-54; Saadettin Yağmur Gömeç, "Türklerin Medeniyet Tarihindeki Yeri", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, No: 87, Ankara 2007, s. 21-22; Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri...*, s. 500-501.

⁷ Golomshtok-Griaznov, a.g.m., s. 35-36; Feher, a.g.m., s. 302; Josef Strzygowski, "Türkler ve Şimali Asya Sanatının Buz Devrindeki Menşei", Çev. C. Köprülü, *Ülkü*, 9/49, Ankara 1937, s. 28; Strzygowski, "Türkler ve Orta Asya San'atı Meselesi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 3, İstanbul 1935,

en üstüne toprak veya taştan tepeler yığmakta idiler.

Çeşitli Türk dönemine ait bu mezarların inşasında dini inançların ve törenlerin büyük bir etkisinin bulunduğunu da söyleyebiliriz. İnanışların temelinde ise Kök Tengri dini ile tabiattaki birtakım varlıklara saygı yer almaktaydı. Kötülüklerden korunmak için bu insanların çoğu zaman geyik, kurt ve ayı dişlerini kullandıkları, mezarlardan çıkan bulgulara dayanılarak iddia edilmiştir. Eski Türklerin bazı hayvanların sahip oldukları güçleri, bu şekilde kendi bedenlerine geçirdiklerini düşünmüş olabileceklerini de akla getirebiliriz.

Çin kaynaklarına baktığımızda, Türklerin Sibirya'daki varlıkları M.Ö. 24. asra kadar gider ve Türk-Hunlarla birlikte modern devlet yapıları da ortaya çıkar.⁸ Arkeolojik ve yazılı malzemelere göre Türklerin bütün Sibirya'nın etnik ve kültürel bünyesinde çok büyük değişikliklere sebep oldukları inkâr edilemez bir gerçektir.

Koyun gibi hayvanların yetiştirilmeye başlanması ise, bu coğrafyada konar-göçer hayatın hızla inkişafına yol açmıştır. Fakat eski Türklerin sadece hayvancı bir toplum şeklinde tanınmaları da doğru değildir. Onlar aynı zamanda toprağın işlenilmesi usulü olan çiftçiliği de erken devirlerden itibaren biliyorlardı. Avcılık, hayvancılık, tarım ve ticaret Türkistan Türkleri tarafından sürekli geliştirilmiştir. Bu yüzden bir hususa daha değinmekte fayda görüyoruz ki; konar-göçer toplumların kullandıkları araç ve gereçler kilden yapılanlardan daha dayanıklı ve kullanışlıydı.

Bununla birlikte at, koyun ve kısmen deve ile sığır yetiştiricisi olan bozkırlı Türk'ün başlıca yiyeceği etten ibaretti. Fakat en çok da at ve koyun eti yeniyor, sanılsa da bu doğru değildir. Zor yetişen, onların sütünden ve kılından faydalanılarak pek çok ihtiyacın karşılandığı bu hayvanların sürekli kesilmesi mantık haricindedir. Hunlardan beri en ünlü Türk içeceği de, kısrak sütünden imal edilen kımızdı. Sebzenin fazla itibarı yoktu. Başta süreklilik avları sayesinde bol miktarda ete sahip olan Türkler, bunu uzun müddet koruyabilmek için çok erken çağlarda konserve yapmayı öğrenmişlerdi. Konserve et Çin'e satılan başlıca maddelerdendi. Türkistan ve dolayısıyla Sibirya bölgesi Türkleri komşu ülkelere umumiyetle evvela at olmak üzere canlı hayvan, deri, köse-

s. 57-59; Louis Hambis, "Central Asia", *Encyclopedia of World Art*, Vol. 1, New York 1968, s. 822; Abdülkadir İnan, "Türkistan'da ve Altaylarda Son Yıllarda Yapılan Arkeoloji Araştırmaları", *Bellekten*, Cilt: 12, Ankara 1948, s. 275; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 308; C. Balint, "Hazarlara İlişkin Arkeolojik Araştırma", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Yaşar Önen'e Armağan, 26/1, Ankara 1988, s. 36-37; Mihail Artamonov, *Istoriya Khazar*, Leningrad 1962, s. 577; Klyashorniy - Sultanov, *a.g.e.*, s. 329; Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, İstanbul 2016, s. 73.

⁸ Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012, s. 34-36.

Gov - Altay

le, kürk, hayvani gıdalar götürürler; karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı. Türklere Çin'den ipekli kumaş, pirinç, Bizans'tan diğer ihtiyaç maddeleri gelir, Türkler de onların eksiklerini tamamlarlardı.⁹ Sınır kasabalarında cereyan eden ticaret faaliyetlerine Bizans ve Çinliler de büyük önem gösteriyorlardı.

Eski Türkler milattan önceki çağlardan itibaren ateş kullanmayı da biliyorlardı. Onlar kuru ağaçları birbirlerine sürterek ateş yakarlardı. Hatta Türklerin türeyişle alakalı destanlarına baktığımızda, ateşi bulan kişi Türklerin atalarından biridir ve ismi de Türk'tür.¹⁰

Bezeme sanatının muhteşem örneklerini Sibiryaya bölgesi keramiklerinde de görmek mümkündür. İşleme ve süsleme sanatının numunelerine sadece kaplarda değil, elbiseler ve savaş aletleri üzerinde de rastlanır.

Türkler deriye, çeşitli maden ve ağaca da çok güzel şekiller verebildikleri gibi, bunlara muhteşem oyma ve kakmalar yapabiliyorlardı. Resim sanatı ise bütün Türkistan Türkleri tarafından çok geliştirilmiştir. Özellikle kayalar üstüne kazılan savaş, av ve günlük hayatı ihtiva eden figürler çok ilgi çekicidir.

Türkistan ve Sibiryaya Türkleri arasında bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında araştırmalar yapan Vasili Radloff, Vladimir Verbitsky, Andrey Anohin gibi ilim adamları Türklerin inanç sistemleri hakkında da tespitlerde bulunmuşlar; fakat onların birtakım meseleleri incelemeyen verdikleri hükümler sonucunda eski Türk dininin ana vasfında Şamanlık varmış gibi bir düşünce de hâsıl olmuştur. Bundan dolayı, bugün Asya bozkırlarındaki dini inançların şamanlığa bağlanması neredeyse adet haline gelmiştir. Halbuki eski Türk toplumlarında şamanlığa benzer bir inancın varlığına ihtimal verdirecek hiçbir kayıt mevcut olmadığını biliyoruz. Altay, Tuva ve Hakas Türkleri tarafından bugün şaman manasına "Kam" sözü, Sahalarca da "Oyun" terimi kullanılmakta ve kam kelimesi bilindiği kadarıyla 5. yüzyıldan beri de yaşamakta

⁹ Nizamüddin Şamî, *Zafernâme*, Çev. N. Lugal, Ankara 1949, s. 154; Gülbeden, *Hümayunnâme*, Çev. A. Yelgar, Ankara 1944, s. 186; İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi Tercümesi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1975, s. 26; Ebu Bekri Tihriani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. M. Öztürk, Ankara 2001, s. 120; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 90; Özkan İzgi, "Kao-Ch'ang (Turfan) Uygurları", *Tarihte Türk Devletleri*, Cilt: I, Ankara 1987, s. 239; Hasan-ı Rumlu, *Ahserü't-Tevarih*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2006, s. 101; Gömeç, *Türk Kültürünün...*, s. 169-204.

¹⁰ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, 2. Baskı, Ankara 2015, s. 174-175.

Eyer - Moğolistan

Bronz Kurt - Hun Dönemi

olup, Divanü Lûgat-it-Türk, Kutadgu Bilig ve Turfan metinlerinde de geçmektedir.

Günümüzde eski Türk dininin geleneklerini yaşatan Türklerin kozmogonisine göre, esas itibarıyla tanrıların en yükseği, insanoğlunu yaratan Tengri Kayra Kan (veya Bay Ülgen) kişiyi ve bunun aracılığıyla yeryüzünü yaratmış, kişinin kendisiyle mücadeleye girmesi üzerine ona “Erlik” adını vererek, ışık diyarından, yeraltına atmış ve yerden dokuz dallı bir ağaç büyüterek, her dalında bir cins insan türetmiştir. Bilindiği üzere Müslümanlığın kitabı Kuran-ı Kerim’in Hucurât Suresi, 13. ayetinde Allah: “Biz sizi bir erkekle, bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık”, der ki; yaratılış hikâyelerinin hemen hemen tamamına yakını kutsal kitaplardakilerin değişik birer söylenişidir. Bu durumu da göz önünde bulundurmak gerekir.

Her toplulukta olduğu gibi, Türklerde de Hakk dinlere girmeden önceki bazı gelenek ve görenekler yeni mensubu oldukları dinin içerisine şu veya bu şekilde sokulmuştur. Bunlar o inancın tesirine uğrayarak günlük hayatta sanki dinin gereğiymiş gibi yorumlanır. Mesela yüksek ve gürültülü bir şekilde yapılan zikir ayinlerinin İslamiyet’e sonradan sızdığı söylenir. Yani inançlar buldukları kültürel ortamın aktif etkisinde kalarak bazı karakteristik özellikler alır. Semavi dinlerin ve geleneksel inançların birbirine karışması neticesinde çoğu eski örf ve düşünceler yeni manalar kazanır. Bunun gibi, dünyanın ve insanın yaratılışıyla ilgili rivayetlerin hemen hepsi şaman olduğu söylenen Türklerin kendi düşünceleri değildir. Bunlar çeşitli dinlerden gelen tesirler neticesinde karışarak ortaya çıkmıştır. Halbuki dünyanın yaratılışı Orkun Kitabeleri’nde çok açık bir şekilde şöyle izah edilmektedir: “Üze kök tengri asra yagız yer kılundukta ikin ara kişi oğlu kılınmış.”¹¹ Dolayısıyla bu anlayışa baktığımızda, geç Şamanizm öğretilerinden daha ilahi bir görünüş söz konusudur.

Bugün Türk inancı diye ileri sürülen Sibiry Şamanizmi incelendiğinde bir dinden ziyade, temel prensibi ruhlara, cinlere (yel), perilere emir ve kumanda etme, gelecekte haber verme düşüncesindeki bir sihir olduğu görülür. Zaten şaman din adamının adıdır; dini vazifelinin ismine izafeten bir din yaratmak

¹¹ Bakınız, *Köl Tiğin Yazıtı*, Doğu tarafı, 1-2. satır; *Bilge Kağan Yazıtı*, Doğu tarafı, 2-3. satır.

Hun Dönemi Arhangay Bölgesi ve Tagar Kültürü Çadır Ev

doğru olmasa gerek. Bütün bu anlatılanlar sadece Asyalı Türk topluluklarına da ait değildir. Ufak tefek değişiklikleri olmakla beraber Şamanizm denilen bu yaşayış Mogollarda, Japonlarda, Eskimolarda, Malezya'da, Avustralya'da, Kafkaslarda, İzlanda ve Kuzey Amerika ile Afrika'nın birçok yerinde görülür.¹²

Bugün Türkistan ve Sibirya'da Kök Türk ve Kırgız çağından kalma bol miktarda Runik kitabeye rastlanılmaktadır. Bu da bize çok eski çağlardan beri Türklerin okuyup-yazdıklarını, kendi edebi dillerinin olduğunu ispat ediyor. Bölgede Hakas, Tuva, Saha, Altay boyları gibi değişik Türk grupları yaşıyor olsa da, Sibirya bölgesi Türkçesinin söz hazinesi ortak Türkçe kök ve kelimelerden meydana gelmektedir. Eski Türkçenin dil hususiyetlerini bünyesinde saklayan Sibirya çevresi Türkleri, tarihte sırasıyla Kök Türk ve Uygur alfabelerini kullandıktan sonra, Rus işgaline uğradıklarında, Kril alfabesiyle okuyup-yazmaya da zorlandılar.

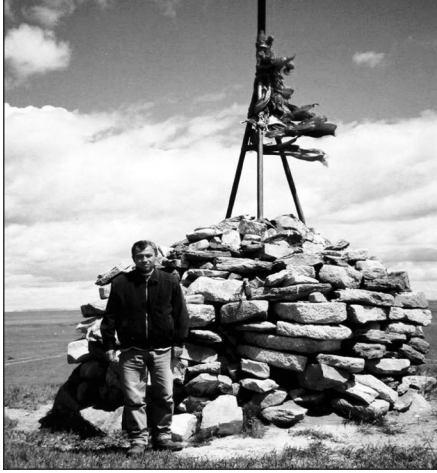
Rusya'nın Türklere karşı uyguladığı dil politikaları, bilindiği üzere tamamen Türkiye Türklerine alternatif şekilde geliştirilmiştir. Özellikle 1917'de, Bolşevik ihtilalinden faydalanan Bakü ve Kazan menşei Türk aydınlarının,

Kaplumbağa - Karakorum

modern dünyaya ve çağa ayak uydurabilmek için Latin alfabesi kullanılmasının gerektiğini düşünmeleri, Rusya'nın hemen hemen her yerindeki Türklerin Latin alfabesini seçmelerine sebep oldu. Türk Milleti'nin şimdiye kadar yetiştirdiği en zeki şahsiyetlerden birisi olan Mustafa Kemal

¹² Saadettin Yağmur Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, 3. Baskı, Ankara 2016, s. 9-164.

Oboy - Orkun

Altaylar - Berel Kurgan Alanı

Atatürk kurmaylarıyla beraber, Türklüğün büyük bir çoğunluğunu içerisinde barındıran Rusya Türkleri'nin kötü vaziyetini bildiğinden ve büyük Türk Dünyası'nın meydana gelebilmesi için her şeyden evvel kültür birliğinin gereğine inandığından, Türkiye'yi de 1928'de Latin alfabesine taşıdı. Ancak bu durum Sovyet-Rusya'yı korkuttuğundan, temeli 19. yüzyılın ikinci yarısına dayanan bir dil politikası yürürlüğe konuldu. Buna göre, her Türk boyuna Kril esaslı bir alfabe hazırlanarak, bunu kullanmaları şart koşuldu.

Böylece kısmen de olsa Rusya amacına ulaştı. Çünkü hepsi farklı alfabelerle yazan Türkler arasında dil birliği yok oldu. Kendi içlerinde binlerce yıldan beri konuştukları Türkçe ile anlaşamayan Türkler, bu kez de Rusçayı edebi dil ve konuşma aracı haline getirdiler. Bundan Sibirya bölgesi Türkleri de kendini kurtaramadı.¹³

Kaynaklar

ARTAMONOV, Mihail: *Istoriya Khazar*, Leningrad 1962.

BALINT, C.: "Hazarlara İlişkin Arkeolojik Araştırma", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Yaşar Önen'e Armağan, 26/1, Ankara 1988.

BECK, Ulrich - WAGNER, Gleen M.: "The Invention of Trousers and its Likely Affiliation With Horseback Riding and Mobility: A Case Study of Late 2nd Millennium BC Finds from Turfan in Eastern Central Asia", *Quaternary International*, Vol. 30, Newfoundland 2014.

ÇORUHLU, Yaşar: *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, İstanbul 2016.

EBU BEKRİ TİHRANİ: *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. M. Öztürk, Ankara 2001.
Ertniy Nuudelçdiyn Bunhant Bulşnı, Zoihogçid A. Oçir - L. Erdenebold - S. Harcaubay - H. Jantegin, Ulaanbaatar 2013.

Feher, G.: "Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akriba Olan Milletlerin Kültürü", *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 1943.

¹³ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinden İzler*, Cilt: II, Ankara 2014, s. 7-15; Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri...*, s. 363-387, 474-485, 498-509.

- GOLDEN, Peter Benjamin: *Khazar Studies, An Historico-Philological Inquiry Into The Origins Of The Khazars*, Budapest 1980.
- GOLOMSHTOK, E.A. - GRİAZNOV, M.P.: "The Pazirik Burial of Altai", *American Journal of Archaeology*, 37/1, Boston 1933.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur: "Kök Türk Yazıtları 2001 Çalışmaları", *Türksoy*, Sayı: 7, Ankara 2002.
- _____ : "Türklerin Medeniyet Tarihindeki Yeri", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, No: 87, Ankara 2007.
- _____ : *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012.
- _____ : *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 3. Baskı, Ankara 2014.
- _____ : *Türk Tarihinden İzler*, Cilt: II, Ankara 2014.
- _____ : *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, 5. Baskı, Ankara 2015.
- _____ : *Türk Destanlarına Giriş*, 2. Baskı, Ankara 2015.
- _____ : "Türk Kültüründe At", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Konya 2016.
- _____ : *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, 3. Baskı, Ankara 2016.
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç: *Muhayyel İmparatorluğun İzinde*, Çev. A. Batur, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- GÜLBEDEN: *Hümayunnâme*, Çev. A. Yelgar, Ankara 1944.
- HAMBİS, Louis: "Central Asia", *Encyclopedia of World Art*, Vol. 1, New York 1968.
- HASAN-I RUMLU: *Ahsenü't-Tevarih*, Çev. M. Öztürk, Ankara 2006.
- Istoriya Tuvı*, Tom I, Moskva 1964.
- İBN FADLAN: *İbn Fadlan Seyahatnamesi Tercümesi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1975.
- İNAN, Abdülkadir: "Türkistan'da ve Altaylarda Son Yıllarda Yapılan Arkeoloji Araştırmaları", *Belleter*, Cilt: 12, Ankara 1948.
- İZGİ, Özkan: "Kao-Ch'ang (Turfan) Uygurları", *Tarihte Türk Devletleri*, Cilt: I, Ankara 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, 2. Baskı, İstanbul 1983.
- KLYAŞTORNIY, Sergey Grigoryeviç - Sultanov, T.İ.: *Türkün Üçbin Yılı*, Çev. A. Batur, İstanbul 2003.
- LEVİN, M.G.: *Ethnic Origins of the Peoples of Northeastern Asia*, Toronto 1963.
- NÉMETH, Gyula: "Türklüğün Eski Çağı", Çev. Şerif Baştav, *Ülkü*, 15/86, Ankara 1940.
- NİZAMÜDDİN ŞAMİ: *Zafernâme*, Çev. N. Lugal, Ankara 1949.
- ÖGEL, Bahaeddin: *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1984.
- _____ : *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt: V, Ankara 1985.
- PHİLLİP, E.D.: "New Light on the Ancient History of the Eurasian Steppe", *American Journal of Archaeology*, 61/3, Boston 1957.
- POTAPOV, L.P.: "The Khakasy", *The People of Siberia*, Ed. M.G. Levin - L.P. Potapov, Chicago 1964.
- STRZYGOWSKİ, Josef: "Türkler ve Orta Asya San'atı Meselesi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 3, İstanbul 1935.
- STRZYGOWSKİ, J.: "Türkler ve Şimali Asya Sanatının Buz Devrindeki Menşei", Çev. C. Köprülü, *Ülkü*, 9/49, Ankara 1937.
- SÜMER, Faruk: *Kara Koyunlular*, 2. Baskı, Ankara 1984.
- Treasures of Xiongnu*, Edit. D. Tseveendorj - J. Saruulbuyan, Ulaanbaatar 2011.
- YAMADA, N.: "The Original Turkish Homeland", *Journal of Turkish Studies*, Vol. 9, Harvard 1985.